

BRĪDINĀJUMS: LIPĪGAS IDEJAS

**Paula Cukura,
Free Riga sleja**

“Ja Viskaļu koncepcija būtu ekonomiskais modelis, tad tas būtu virtulis” ir viens no maniem pēdējā laika biežākajiem citātiem, ar kuriem ievadīt sarunas. Šeit parādās trīs būtiskas komponentes: Viskaļi, virtuļa ekonomiskais modelis un *co-creat[ed]* redakcijas sleja. Mēģināšu, cik iespējams kodolīgi visus šos pavedienus savīt vienotā audeklā, taču lūgums ņemt vērā, ka to saka cilvēks zem “Dzīves kvalitātes dizaina institūta” jumta.

Tas bija joks. Esmu šo atvainošanos par nosaukumu aizguvusi no britu ekonomistes Keitas Ravortas, kura 2017. gadā laida pasaulē savu *magnum opus* “Virtuļa ekonomika: septiņi veidi, kā domāt kā 21. gadsimta ekonomistam”. Virtulis principā ir domāšanas un darbības veids – kā morālais ilgtspējas kompass, kas tiecas uz pasauli, kurā ikvienam iedzīvotājam ir nodrošinātas viņa sociālās pamatvajadzības, cienot uz Zemeslodes pieejamos resursus. Virtuļa ekonomikas pieeja ir daļa no mūsdienīgās pēcizaugsmes (*postgrowth*) kustības. Pēcizaugsme var tikt skatīta kā *lietussarga* jēdziens, apkopojot dažādus konceptus, kas kopumā tiecas pēc vienota mērķa – samazināt rijīgu tieksmi pēc “ekonomiskās izaugsmes”, tā vietā izvirzot patiesu sociālo labbūtību un vides saglabāšanu (Engler, et al., 2024). Respektīvi, pēcizaugsmes naratīvs balstīts uz diviem pilāriem: neierobežota izaugsme uz planētas ar ierobežotiem resursiem nav iespējama; valstu izaugsmes mērīšana pēc šauriem ekonomiskajiem rādītājiem (tādiem kā iekšzemes kopprodukta pieaugums) pēc būtības neatspoguļo patieso valstu un to iedzīvotāju labklājības un labbūtības līmeni.

Konkrēti virtuļa modeļa iekšējā gredzenā ir sociālās vajadzības, kas izvēlētas atbilstoši Apvienoto Nāciju Organizācijas ilgtspējīgas attīstības mērķiem, ņemot vērā dažādas cilvēku fundamentālās dzīves vajadzības un cilvēktiesības. Virtuļa ārējais gredzens savukārt ir balstīts klimata zinātnē, balstoties uz deviņām planetārajām robežām jeb ekoloģiskajiem griestiem, kas nedrīkst tikt pārkāpti, lai nodrošinātu drošu, ilgtspējīgu cilvēces turpināšanos uz Zemes. Pa vidu šiem abiem – sociālajiem pamatiem un ekoloģiskajiem griestiem – ir pats virtulis jeb optimālā zona, kur sabiedrībai dzīvot un darboties drošā un taisnīgā vidē (Raworth, 2017). Analizējot 150 pasaules valstis, tiek secināts, ka neviena no tām nav spējīga nosegt savu iedzīvotāju pamata vajadzības globāli ilgtspējīgu resursu patēriņa apjomā (O’Neill et al., 2018). Analizējot 91 valsts tendences laika posmā 1995.-2015. gadam, tiek secināts, ka “biofizikālās robežas tiek pārkāptas ātrāk nekā sasniegti sociālie mērķi” (Schlesier, et al., 2024), kas nozīmē, ka mēs kā cilvēce eksponenciāli atpaliekam abos virtuļa virzienos.

Izglītības un pētniecības iestādes joprojām labākajā gadījumā vāji adresē klimata draudu nopietnību, vēl vairāk – aktīvi piedalās klimata krīzes veicināšanā, “klusējot” (Pigott et al., 2024) un turpinot 20. gadsimta pieeju domāšanā un rīcībā. Protams, ar akadēmiskās jomas zināšanām ir par maz, lai radītu dziļas sociālās pārmaiņas, kādas ir nepieciešamas ilgtspējīgai transformācijai – sistēmiskā domāšana ietver arī izturētspējas domāšanu un pārmaiņu vadību, ne tikai ilgtspējas pētniecību (Abson et al., 2017). Analizējot sīkāk metodes un politikas plānošanas rekomendācijas, kas vērstas uz pēcizaugsmes ideju praktisko intergāciju valstu, uzņēmējdarbības un organizāciju darbībā (Fitzpatrick et al., 2022), iezīmējas skaidra tendence – vairums priekšlikumu ir radušies, ir saistīti vai ir tiešā veidā piemērojami sociālās ekonomikas darbībai.

Eiropas Komisija Sociālās ekonomikas rīcības plānā (*Social Economy Action Plan, 2021*) sociālo ekonomiku definē, raksturojot to vienotos principus, kas ir: sociālās vai vides ietekmes prioritāte pār peļņu, demokrātiska un/vai līdzdalīga pārvaldība, kā arī lielākās daļas peļņas vai citu līdzekļu ieguldīšana atpakaļ organizācijā, lai sasniegtu kolektīvā vai sabiedriskā labuma mērķus, kam organizācija ir radīta (OECD, 2023). Sociālā ekonomika līdz ar to apvieno virkni formālu un arī neformālu organizāciju formu

un pieeju, kas īsteno plurālistiskās un daudzveidīgās ekonomikas prakses, tostarp bieži ciešās attiecībās ar vietējām kopienām un/vai kopīgajiem resursiem. Tās ir biedrības, nodibinājumi, sociālie uzņēmumi, kooperatīvi, dažādas kopienās balstītas iniciatīvas u.c. organizācijas. Tām ir raksturīgas ne tikai nozīmīgas sociālās un vides ietekmes, bet arī ekonomiskie rādītāji. Esiet vērīgi, turpinājumā datu interpretācija: bezpeļņas sektorā (*non-profit*) uz pilnu slodzi vai brīvprātīgajā darbā strādā tikpat, cik būvniecības nozarē (Archambault, 2023); aptuveni katrs 9. pasaules iedzīvotājs ir kooperatīva dalībnieks (Sifa & Hossein, 2023); pasaulē ir 10 miljoni sociālo uzņēmumu, kas katru gadu apgroza 2 triljonus ASV dolāru, nodrošinot 200 miljonus darba vietu (World Economic Forum, n.d.), un kopumā sociālās uzņēmējdarbības sektors ir divreiz lielāks par reklāmas nozari un lielāks arī par apģērbu nozari (World Economic Forum, n.d.). Jā, tagad nolaižam uzacis.

OECD uzsver, ka sociālās ekonomikas organizācijas ir sevi pierādījušas kā pionierus spēcīgu kopienu un iekļaujošas sabiedrības veidošanā, kas tādējādi veicina ekonomisko izaugsmi, aprites ekonomikas attīstību, zaļo un digitālo pāreju (OECD, 2023). Vēl jo vairāk – OECD uzsver, ka tieši sociālās ekonomikas dalībnieki nereti ir sociālo inovāciju iniciatori un arī ieviesēji, izstrādājot vietējam kontekstam atbilstošus risinājumus un kļūstot par sociālo inovāciju virzītājspēku (OECD, 2023). Precizējumam:

“sociālā inovācija ir labāka, efektīvāka un racionālāka (salīdzinājumā ar esošajiem) aktuālo sociālo problēmu risinājumu izstrāde un ieviešana praksē, radot jaunu sadarbības kultūru un veicinot sociālo progresu sabiedrībā. Šie jaunie risinājumi varētu būt jauni produkti, pakalpojumi, modeļi, procesi, likumi, organizācija, metode, sociālo problēmu risinājumi, prakse utt., kas vienlaikus atbilst sociālajai vajadzībai un noved pie jaunām vai uzlabotām spējām un attiecībām, kā arī līdzekļu un resursu lietderīgāka pielietojuma.”
(Līcīte et al., 2019)

Sociālās ekonomikas kontekstā sociālās inovācijas lielākoties rodas caur rentablu eksperimentēšanu un kolektīvu lēmumu pieņemšanu, tostarp radot jaunas sadarbības formas starp dažādiem sektoriem (OECD, 2023). Sociālās ekonomikas organizācijām piemīt kompetences (kompetences: zināšanas, prasmes un **attieksmes** (*European*

Commission, n.d.); lūgums pārlasīt vēlreiz) mobilizēt sabiedrību un kopienas, balstoties uz vienotām vērtībām un attiecībām, kas veidotas uz savstarpējās uzticēšanās, taisnīguma un kolektīvā labuma veicināšanu (OECD, 2023). Tas ir spēcīgs sociālais kapitāls, kas rada būtisku konkurences priekšrocību salīdzinājumā ar valsti un privāto sektoru. Veicinot kolektīvo labbūtību un intereses, attīstot sociālās kustības un stiprinot attiecības ar indivīdiem, politiku veidotājiem un uzņēmumiem, sociālās ekonomikas organizācijas attīsta vietējās teritorijas un var veidoties kā laboratorijas, kas, veicot plašus eksperimentus, palīdz risināt sociālās un vides problēmas.

Kā viens no klimata un sociālās krīzes dzinējspēkiem tiek piedāvāta “pieredzes izmiršana” jeb cilvēku atsvešināšanās no dabas urbanizācijas ietekmē (Abson et al., 2017). Lai kā arī dažkārt gribētos, diemžēl mēs nevaram katru pilsētnieku aizsūtīt uz laukiem pasēdēt gurķu dobē un pārdomāt savas dzīves vērtības. Tas gan nemaina to, ka mums ir nepieciešama kolektīvā vienošanās, kas pārvērtē un no jauna rada izpratni par to, ko nozīmē kvalitatīva, labklājīga, laimīga dzīve (Büchs & Koch, 2017). Šo jauno kompetenču veidošanai un ilgtspējīgu pārmaiņu veicināšanai, būtiski ir trīs priekšnosacījumi (Abson et al., 2017). Tie būtu:

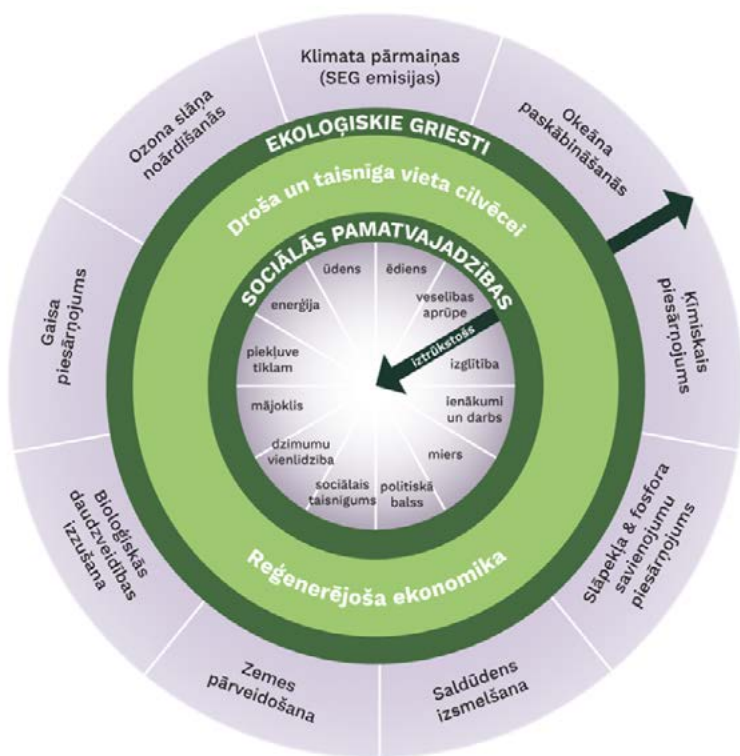
1. uz problēmām un risinājumiem vērsti pētījumi;
2. savstarpējās mācīšanās process starp sabiedrību un zinātni, līdz ar to arī pārvērtējot zinātnes lomu sabiedrībā;
3. kā arī skaidru vērtību, uzvedības normu un konteksta iekļaušana pētniecībā, lai nodrošinātu “sociāli noturīgas” zināšanas, kas spētu mazināt plaisu starp zināšanām un rīcību (Abson et al., 2017).

Šeit talkā nāktu mūsdienīga pieeja pētniecībai: atvērtās zinātnes un atvērto sociālo inovāciju pieejas. Mans absolūti objektīvais viedoklis, uz kuru es ielikšu atsauci, protams, ir tāds, ka nepieciešams pārveidot zinātnes, izglītības un inovāciju sistēmas, demokratizējot intelektuālo īpašumu un veicinot atbalstu sabiedriskajām organizācijām, sociālai ekonomikai u.c. kopienās balstītajām praksēm, tādējādi decentralizējot dažāda veida resursus un veicinot daudzpusīgu attīstību dažādos sabiedrības līmeņos (Raworth, 2017).

Jaunās pilsētas žurnāls *co-creat[ed]* ir tieši par to. “Viskaļi – Dzīves kvalitātes dizaina institūts”¹ ir tikai par to. Viskaļu misija ir kopradīt risinājumus labākai dzīvei ar vīziju kļūt par lielāko sociālo inovāciju platformu Baltijā. Man, protams, bailīgi teikt šādus vārdus skaļi, bet apkārt spieto tik daudz traku, radošu, fenomenāli izdarīgu un rīcībspējīgu pārmaiņu vadītāju, ka laiks noticēt un laiks aicināt pievienoties arī citus!

Marija Katrīna, Tu šeit? Pastāstīsi vairāk par to, ko un kāpēc esam sastrādājušas pēdējā laikā?

Priekā, un lai top!

Attēls nr. 1. Sociālo un planetāro robežu virtulis.

Oriģināls: *The Doughnut of social and planetary boundaries*. Credit: Kate Raworth and Christian Guthier. CC-BY-SA 4.0. Latviskais tulkojums iegūts no: Rīgas Enerģētikas aģentūras.

1 Biedrības “Free Riga” projekts “Viskaļi – Dzīves kvalitātes dizaina institūts” ir lielākā radošā kopienas māja Rīgā, kurā darbojas aptuveni 200 radošo profesiju pārstāvji, uzņēmumi, organizācijas un sociālās iniciatīvas. Vairāk: www.ej.uz/telpasV36

Abson, D.J., Fischer, J., Leventon, J. et al. (2017). Leverage Points For Sustainability Transformation. *Ambio*, Volume 46, 2017, pp. 30–39. [accessed 30.12.2024]. Available at: doi: 10.1007/s13280-016-0800-y

Archambault, E. (2023). Non-governmental organisations and foundations. In: *Encyclopedia of the social and Solidarity economy a collective work of the United Nations Inter-Agency Task Force on SSE (UNTFSSSE)*. pp. 155–163.

Büchs, M., Koch, M. (2017). *Post-growth and Wellbeing: Challenges to Sustainable Welfare*. Cham: Springer International Publishing. 144 pp.

Defining ‘Skill’ and ‘Competence’. (n.d.) [online] European Commission, Joint Research Centre. [accessed 12.05.2025]. Available at: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/projects-and-activities/skills-and-competences-0/defining-skill-and-competence_en

Engler, J.-O., Kretschmer, M.-F., Rathgens, J. (2024). 15 years of degrowth research: A systematic review. *Ecological Economics* 218(2). [accessed 30.12.2024]. Available at: doi: 10.1016/j.ecolecon.2023.108101

Fitzpatrick, N., Parrique, T., Cosme, I. (2022). Exploring degrowth policy proposals: A systematic mapping with thematic synthesis. *Journal of Cleaner Production*, Volume 365, 2022. [accessed 30.12.2024]. Available at: doi: 10.1016/j.jclepro.2022.132764

Global data. *The State of Social Enterprise*. (n.d.) [online] World Economic Forum. [accessed 12.12.2024]. Available at: <https://initiatives.weforum.org/global-alliance-for-social-entrepreneurship/state-of-the-sector>

Ličīte, L., Surikova, S., Grīnberga-Zālīte, G. (2019). Sociālās inovācijas būtība un izaicinājumi sociālās inovācijas pētniecībā. No: K. Oganisjana (Red.), *Sociālā inovācija: izaicinājumi un risinājumi Latvijā*. Rīga: RTU Izdevniecība, 27. Lpp.

O’Neill, D. W., Fanning, A. L., Lamb, W. F., et al. (2018). A Good Life For All Within Planetary Boundaries. *Nature Sustainability*, 1(2), pp. 88–95. [accessed 30.12.2024]. Available at: doi: 10.1038/s41893-018-0021-4

OECD. (2023). *What is the social and solidarity economy? A review of concepts*. 67 pp. [accessed 02.01.2025]. Available at: https://www.oecd.org/en/publications/what-is-the-social-and-solidarity-economy-a-review-of-concepts_dbc7878d-en.html

Pigott, A., Nuuttila, H., Thomas, M., et al. (2024). “No one talks about it”: Using Emotional Methodologies To Overcome Climate Silence And Inertia In Higher Education. *Frontiers in sociology*, Volume 9, 1456393. [accessed 30.01.2025]. Available at: doi: 10.3389/fsoc.2024.1456393

Raworth, K. (2017). *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist*. London: Penguin Books. 376 pp.

Schlesier, H., et al. (2024). Measuring the Doughnut: A good life for all is possible within planetary boundaries. *Journal of Cleaner Production*. Vol. 448. [accessed 13.03.2025]. Available at: doi: 10.1016/141447

Sifa, C. B., Hossein, C. S. (2023). Cooperatives and mutuals. In: *Encyclopedia of the social and Solidarity economy a collective work of the United Nations Inter-Agency Task Force on SSE (UNTFSSSE)*. pp. 131.